

Politikum és hétköznapiság a 19–20. században két új társadalomtörténeti monográfia tükrében

Koltai Gábor: Akik a „Párt” ellen vétkeztek. Pártfegyelmi eljárások Budapesten az MDP időszakában, 1948–1956. Korall, Budapest, 2018. (Társadalomtörténeti Monográfiák 9.) 295 oldal; Gerhard Péter: Deszkafalak és potyavacsorák. Választói magatartás Budapesten a Tisza Kálmán-korszakban. Korall, Budapest, 2019. (Társadalomtörténeti Monográfiák 10.) 371 oldal

A 2000 óta megjelenő Korall Társadalomtörténeti Folyóirat rövid időn belül a hazai történettudomány egyik legfontosabb fórumává vált. A folyóiratot kiadó Korall Társadalomtörténeti Egyesület 2010-ben Fél Edit és Hofer Tamás legendás Átány-monográfiájának közzétételével indította útnak a Korall Társadalomtörténeti Monográfiák sorozatot. Talán a véletlen műve, hogy a 9. és a 10. kötet egyaránt Budapest Főváros Levéltára egy-egy munkatársának disszertációját, annak monográfiává érlelt változatát foglalja magában. Az egymástól látszólag távol eső korszakokat és témákat feldolgozó két kötetből azonban sok tekintetben közös törekvések bontakoznak ki, és mindkettőn jól felismerhető az ELTE Bölcsészettudományi Kara Kövér György által irányított Társadalom- és Gazdaságtörténeti Doktori Programja révén a szerzőket ért műhelyhatások inspirációja.

Milyen közös pontokra lelhetünk a megszilárduló 19. századi liberális jogállam választásait és egy szélsőségesen elnyomó 20. századi diktatúra fegyelmi hatalmát vizsgáló munka között? A számos lehetséges közül az alábbiakban csak néhány fontos összekötő szálát emelek ki.

Témaválasztás: a hétköznapiokba beépült politika

Első közös vonásként említhetjük, hogy mindkét munka nem egyszerűen politikai társadalomtörténetet nyújt, hanem a maga

eszközeivel sikeresen ragadja meg politika és hétköznapiság egymásba fonódását – azt, hogy a két roppant különböző korszak viszonyai között hogyan lesz a hétköznapiból politikum, és a politika hogyan épül be a hétköznapiokba.

A választások a nagy napig vezető politikai küzdelmekkel, kampányokkal együtt első tekintetre inkább a hétköznapiság felfüggesztésének tűnnek, az élet kibillenésének a rendes kerékvágásból. Gerhard Péter ábrázolásának egyik tanulsága, hogy azok mégis mennyire összefonódtak a korabeli polgár mindennapjaival. Már gyakoriságuknál fogva sem voltak annyira kivételes események: részletesen az 1878., 1881. és 1884. évek pesti országgyűlési választásait dolgozza fel a szerző. Ha figyelembe vesszük, hogy közeli, sőt köztes években (1876, 1879, 1882) fővárosi törvényhatósági választások zajlottak, a kilencből hat évben lehetett a pesti polgár valamilyen választás és az azt kísérő mozgalmak, rituálék részese. Még jóval a tömegtársadalom tömeges politikálása előtt vagyunk, a szűk választójog és a honorácior pártok korszakában, amikor a választási szervezkedés és mozgalom a polgárok társas életének mindennapi színtereire, a helyi kapcsolatrendszerekre épült. A választójog maga is a társadalmat tagoló tényező volt, az azzal rendelkezők számára státusuk állandó megerősítését és alátámasztását jelentette, hogy részt vehettek abban a játékban, amelyből a túlnyomó többség ki volt zárva. Nem utolsósorban pedig a választási küzdelmeket áthatotta a lokális egyéni és csoportérdekeknek a politika fórumain való megjelenítésére irányuló törekvés.

A Magyar Dolgozók Pártja (MDP) uralmával jellemzett években kétségkívül tömeges és hétköznapi tapasztalat volt a hatalom részéről elszenvedett retorzió, de ennek formái között nemigen szokás kiemelni a párt-

tagok fegyelmi ügyeit, holott kizárt párttagnak lenni igen súlyos bélyeget jelentett. A történeti irodalom a kommunista állampártot többnyire pusztá eszköznek tekinti a hatalmat gyakorlók kezében, hatalmas létszáma ellenére nemigen kezelik a társadalom részeként, illetve sajátos társadalmat alkotó rendszerként. Koltai Gábor munkájának alapja a budapesti VIII. kerületi párt-szervezet fegyelmi ügyeinek feldolgozása. A józsefvárosi volt a második legnagyobb fővárosi párt-szervezet, ide tartozott a budapesti párt-szervezet mintegy tizedrésze, a teljes párttagság 3–4%-a. A kerületi párttagoknak a korszakra vetített átlagszámához viszonyítva az összes fegyelmi ügyek számát minden ötödik párttagra jutott fegyelmi eljárás, már a pusztá számszerűséggel is tükrözve az ezzel kapcsolatos tapasztalat mindennapiságát. Az ügy alapesetben az érintett párttag alapszervezeténél indult, és az hozott határozatot, amely azután a felsőbb pártszerv elé kerülhetett, így kezdeményezését és eredményét is nagymértékben befolyásolták az adott munkahely vagy lakóközvet viszonyai. A szerző vizsgálatának egyik fő iránya az, hogy a fegyelmi ügyek iratanyaga mennyiben szolgálhat forrásként a diktatúra mindennapi megélésére, az egyének és közösségek mozgásterére, praktikáira, hatalom és társadalom interakcióira.

A források

A két munka *második* közös vonásának tekinthető, hogy mindkettő elemzése eddig kiaknázatlan tömeges forrásanyag alapján felépített adatbázisra épül, amelynek létrehozása során nemcsak számos módszertani buktatót kellett leküzdeni és forrásértékelési problémát megoldani, de mindez rendkívül hosszás és aprólékos munkát is jelentett. (Bizonyára nem véletlen, hogy mindkét forrástípus feldolgozására eddig csak az őrző levéltár történész-levéltárosai vállalkoztak.)

Gerhard Péter alapforrását három markánsan eltérő urbanisztikai és társadalmi arculatú pesti választókerület – Belváros, Terézváros, Ferencváros és Kőbánya – választó

tói névjegyzékei és szavazási listái jelentették, amelyek alapján a választói magatartás elemzésére tett kísérletet az említett három országgyűlési választásokon. Az egyes választók nevét, foglalkozását, lakhelyét, életkorát és jogosultságának alapját tartalmazó névjegyzékek és az egyes jelöltekre szavazók neveit rögzítő listák együttes fennmaradása az 1870–1880-as évekből – „hála” a nyílt szavazásos rendszernek – elvileg lehetőséget ad a pártok szavazóinak személy szerinti megállapítására és ezen keresztül a szavazóbázisok társadalmi jellemzőinek meghatározására. Ehhez el kellett végezni minden, a szavazólistákon szereplő név azonosítását egy meghatározott személlyel, és mindegyiküket, foglalkozásuk megnevezéséből kiindulva, be kellett sorolni egy társadalmi státus-kategóriába. A foglalkozások pontosításához egyéb forrásokat is igénybe kellett venni. Mivel az összeírók szempontjából leg-egyszerűbb a háztulajdon összeírása volt, sokan ezen az alapon és „háztulajdonos” foglalkozásnévvel kerültek a jegyzékre, holott volt más foglalkozásuk, amit a legtöbb esetben a korabeli címjegyzékekből lehet visszakeresni. A szerző mindezt annak teljes tudatában és szem előtt tartásával végezte el, hogy ezen az úton nem a megnevezett konkrét szavazópolgárok társadalmi helyzetét ismerjük meg, mivel az adatbázisból csak kategóriák szerinti tendenciák rajzolódnak ki. Minden ilyen vizsgálat legkényesebb pontja maga a kategorizálás, hiszen ilyenkor a kutató fejében élő társadalomkép rávetítése történik meg a forrásanyagra. A kellően jelentésteli, ugyanakkor nem túlságosan felaprózott és kis esetszámú kategóriák felállítása önmagában számos, a kerületek közötti különbségeket is figyelembe vevő kompromisszumot kívánt meg. A szerző által készített adatbázis 17 185 választó adatait öleli fel a három kerületből. Hasonló vizsgálatot ezen a forrástípuson korábban egyedül Horváth J. András végzett az 1884. évi józsefvárosi választást elemelve, amely módszertani útjelzőként is

szolgált.¹ Horváth fontos innovációja volt, hogy a választók lakhelyének lokalizációja és térképre vetítése alapján a választói magatartást a kerületen belüli státus-övezetek szerint is elemezte. Gerhard ezt a módszert a IX. kerületre alkalmazta.

A Koltai Gábor által felhasznált pártfegyelmi iratanyagot illetően nem beszélhetünk érdemleges kutatási előzményekről. Az MDP Budapesti Bizottsága Fegyelmi Csoportja 194 doboznyi iratanyagának jellemzőit a szerző kutatása során kellett megismerni, forrásértékét, felhasználhatóságát tisztázni. Ennek érdekében fel kellett tárni a teljes pártfegyelmi rendszer alakulását, ami terjedelmes önálló fejezetet eredményezett. A mintaként választott VIII. kerület ügyei 53 dobozt tettek ki. Az iratanyagra rányomja bélyegét a drákói szigorral működtetett apparátus valójában roppant alacsony hatékonyságú, kaotikus ügyintézés. Ennek következtében már azon ügyek körének kiszűrése is alapos munkát követelt – a koherencia érdekében csak ezek kerülhettek az elemzett adatbázisba –, amelyekben igazolható, hogy a kerületi pártbizottság határozatot hozott. Az ügyek túlnyomó részében nyilván tartó karton és tömör, sommás indoklást adó határozat, valamint ugyancsak rövid alapszervezeti jegyzőkönyv maradt fenn. A tartalmasabb, különböző olvasatokat bemutató, az érintettek személyes hangját megszólaltató ügyiratok viszonylagos ritkasága nem a véletlen műve. A Központi Ellenőrző Bizottság 1950-ben készített útmutatója előírta: „Le kell szokni arról a helytelen módszerről, amely hosszú párbeszédes jegyzőkönyvek gyártásával megnehezíti a pártfegyelmi ügy lényegének kihámozását.” (97. old.) Az iratanyag tömege így az egyes beszélőkre koncentrááló szövegelemzésekkel szemben inkább statisztikai kiértékelésre bonyolult alkalmasnak. Az ennek alapjául szolgáló adatbázis a szükséges szűrések után

6114 ügyet ölel fel. Az ügyiratok alaposabb kivesésését igénylő, az eljárás alá vont személyek és a vétségek jellemzőire is kiterjedő elemzést az ebből vett 10%-os mintán végzett a szerző, amelyet úgy alakított ki, hogy az tükrözze a teljes sokaság évenkénti eloszlását, és a büntetéstípusok is az eredetinek megfelelő arányban jelenjenek meg. Pártfegyelmi ügyek hasonló szisztematikus vizsgálatára a szerző a kommunista pártállami rendszerekre vonatkozó, csekélynek nem mondható nemzetközi szakirodalomban is csupán egyetlen párhuzamot talált: Edward Cohn chicagói kutató munkáját a Szovjetunió Kommunista Pártja 1945–1961 közötti pártfegyelmi rendszeréről.² Az általa tanulmányozott ügyek azonban általában gazdagon dokumentáltak voltak, szemben a hazai forráshelyzettel.

Kutatási kérdések és eredmények

A forrásanyagnak, illetve az adatbázisnak feltehető történetírói kérdéseket tekintve mindkét munkában – ez *harmadik* közös vonásuk gyanánt is felfogható – feszül egy lényegi ellentmondás, amelynek a szerzők tökéletesen tudatában voltak, meg is fogalmazták, és feldolgozási stratégiájukat ennek szem előtt tartásával alakították ki. Gerhard Péter esetében ez leginkább abban csúcspontot ér el, hogy a választói döntések az egyének szintjén születtek meg, és a kutató a cselekvő, döntéseket hozó egyént szeretné középpontba helyezni, motivációit megismerni. Az adatbázisban azonban egy foglalkozásnév alapján konstruált kategória képviselőjeként szerepel (amibe nem is biztos, hogy ő maga beletartozik), holott valójában nem tudhatjuk, hogy személyes döntésében ez milyen szerepet játszott. Koltai Gábor szintén az egyént emelné a vizsgálat fókuszába, aki „nemcsak a névtelen sokaság egy tagja, hanem a társadalom aktív szereplője” (32. old.), arra kíváncsi, hogy milyen moz-

¹ Horváth J. András: *Józsefváros választópolgársága az 1884. évi képviselőválasztás tükrében*. Fons, 5. évf. (1998) 4. sz. 481–525.

² Cohn, Edward D.: *The High Title of a Communist: Postwar Party Discipline and the Values of the Soviet Regime*. DeKalb, 2015.

gásterre volt a diktatúra viszonyai között, és ezzel élve, illetve a hatalommal való interakcióik révén hogyan formálták az egyéni cselekvők magát a rendszert. Ugyanakkor az állampárt forrásai, amelyekben mindenféle törekvés és vélemény ugyanabban az egyhangúnak tűnő pártzsargonban jelenik meg – önmagában is azt a képzetet keltve, hogy a hatalmi központ totálisan uralta a terepet, a nyelvet és a gondolkodást is –, erre csak sajátos megközelítéssel, a dekonstrukcióra való nagyon tudatos törekvéssel alkalmasak. Koltai Gábor ebben több újabb innovatív történetírói irányzat eredményeire támaszkodott: az új kultúratörténet, a mikrotörténelem, a német *Alltagsgeschichte*, a posztrevizionista szovjetológia megközelítései egyaránt inspiratív forrást jelentettek számára, miközben munkája szoros értelemben egyik irányzathoz sem sorolható.

Ami magukat a fő kutatási kérdéseket illeti, Gerhard Péter nemcsak azt rekonstruálta az adatbázis alapján, hogy ki kire szavazott, illetve, hogy a foglalkozásnevek alapján kialakított státus-kategóriák szavazatai hogyan oszlottak meg a pártok és jelöltek között, hanem ezt beágyazta a teljes folyamat választásról választásra történő aprólékos feltárásába. Megismerjük az előkészítés, a jelölt keresésének, kiválasztásának, a kampány, a szavazás lebonyolításának és a mandátum odaítélésének menetét, azt irányító, befolyásoló személyek körét. Ennek révén megalapozott válaszokat kapunk olyan kérdésekre, hogy kik voltak a jelöltek, és kiket képviseltek. A választók inkább pártokra vagy személyekre szavaztak? A képviselővé váláshoz az országos politikai háttér vagy a helyi beágyazottság volt fontosabb? Mik voltak a választók meggyőzésének, orientálásának, befolyásolásának eszközei és szinterei, mennyiben befolyásolhatták ezek ténylegesen a választói döntést és maguk a választási cselekmények az eredményt? Várostörténeti szempontból kiemelten fontosak a szerző választási térhasználatra irányuló vizsgálatai. Mennyire vitték ki a politikát az utcára a születő nagyvárosban, a tömegek politikába

való betörésének korszaka előtt – illetve mielőtt még a politika tömegekhez akart volna szólni? A könyv címébe emelt „deszkafalak”, amelyek az egyes pártok és jelöltek felvonuló, gyülekező szavazói csoportjainak elkülönítésére szolgáltak, jelképezik a probléma súlyát: mennyire sikerült biztosítani a tér ellenőrzés alatt tartását ebben a sok szempontból átmeneti korban? A címbe emelt másik motívum, a „potyavacsorák” arra a kérdésre utal, hogy a sokat emlegetett etetésítés, a korrumpálás és hatalmi nyomás mennyiben volt hatással a választások eredményére. Külön fejezet járja körül a hivatalnokok politikai magatartását, és adatbázisa alapján egyéb erősen függő helyzetű csoportok szavazási magatartása is vizsgálható, a köztudatban élőnél jóval árnyaltabb képet mutatva. Gerhard Péter következtetései közel állnak Szabó Dánielnek, a dualizmus-kori választások nemrég elhunyt kiváló kutatójának álláspontjához, aki vitatta a kormány által történt közvetlen befolyásolás és a visszaélések meghatározó szerepét az eredmények alakulásában.

A szerző fontos felismerése, hogy nemcsak az eredmény, hanem a „részdők” is fontosak a verseny megértése szempontjából: a pártok, erőforrásaik kímélése érdekében, nem minden szimpatizánsukat szavaztatták le, csak amennyi a győzelemhez szükséges volt. Ez nagy taktikai küzdelmeket eredményezett. A lapok közlései alapján több esetben szinte óráról órára követhető ennek alakulása. A kötet fontos innovációja e taktikák vizsgálata a részdőknek a korabeli lapokból hangyaszorgalommal történt kigyűjtésével.

A társadalmi státuskategóriákkal operáló megközelítést kiegészíti két esettanulmány, amelyekben a szerző, szerencsés egyedi forrásadottságokat kihasználva, közvetlenül próbál közelebb kerülni a cselekvő egyén motivációinak megértéséhez. Csorba Gézának, Tánics Mihály vejének feleségével, Tánics Eszterrel közösen vezetett naplója ismert és már több szempontból elemzett történeti forrás. Pályájának, politikai nézeteinek alakulásáról saját közéleti, publi-

cisztikai tevékenysége révén is viszonylag sokat tudunk. Így a szerzőnek lehetősége nyílt arra, hogy az 1881. évi ferencvárosi szavazólistáról ismert választói döntését mindezt felhasználva értelmezze. Ez az eset leginkább arra szolgálhat példaként, hogy a foglalkozásnév alapján megállapított státuscsoport-hoz tartozás az egyén szintjén mennyire nem szolgál magyarázatként a választói döntésére, akkor sem, ha az egyébként nem lóg ki a statisztikai elemzéssel megállapított tendenciából. A másik esettanulmányra az a tény adott lehetőséget, hogy a Fővárosi Levéltárban fennmaradt a Prückler család némi iratanyaga, amely család egyik tagja, Prückler László gyáros 1881-ben és 1884-ben a ferencvárosi kormánypárti jelölt egyik főkortese volt (1887-ben pedig maga is fellépett jelöltként). A választások elemzése kirajzolta a helyi „honoráciorok”, a választások szervezésében, irányításában szerepet játszó személyiségek meghatározó szerepét. A szerző a kutatások továbbfejlesztése egyik lehetséges fő irányának e honorácior csoportok propozográfiai és kapcsolatháló elemzését tekinti. A családi hagyaték kiindulópontul szolgált egy tipikus honorácior család pályaképének felrajzolásához.

Koltai Gábor számára a VIII. kerület azért is volt jó választás a fegyelmi ügyek vizsgálati terepeként, mert urbanisztikai és társadalmi értelemben is roppant heterogén városrészeiről van szó. A Belváros közeli palotanegyedtől a Nagykörút körüli bérházas övezeten át a Külső-Józsefváros kiségzisztenciáinak önmagában is sokszínű világáig terjedő skála Nagy-Budapest létrehozásával még tovább színesedett. A kerülethatár kijebbi tolásával megerősödött a párt által kívánatosnak tartott ipari és munkás jelleg, olyan hatalmas, több ezer embert foglalkoztató üzemek kerültek át ide, mint a MÁVAG, a Ganz Vagon- és Gépgyár vagy a Ruggyantaárugyár. A helyi hatalmi apparátusok számára a sokszínűség kihívásként, a múlt leküzdendő maradványaként jelent meg, célkitűzéseikben kiemelt helyet foglalt el a kerület kispolgári jellege elleni harc. (Külön kis

esettanulmány szól ennek egyik jellegzetes megnyilvánulásáról, az ószeres pártcsoport felszámolásáról.) Az említett nagyüzemek és több középüzem mellett olyan munkahelyek pártszervezetei is a kerülethez tartoztak, mint például az ELTE Bölcsészettudományi Kara, az Orvostudományi Egyetem, az OTI/SZTK Központ vagy az Autótaxi. A párt fő társadalmi bázisa, a rendszer legmegbízhatóbb támasza és jövőjének letéteményese a hivatalos diskurzus szerint a nagyüzemi munkásság volt, az általa diktált normatíváknak kellett volna általánossá válniuk a társadalomban. Ennek fényében különösen érdekesek a szerző adatbázisának statisztikai elemzésével végzett vizsgálataival kapcsolatban, hogy azonosíthatók-e kiemelt célpontjai a fegyelmezésnek? Voltak-e különbségek az ipari üzemek és más munkahelyek, illetve a munkahelyek és a lakóközterek érintettsége között? A fegyelmi ügyek számának alakulása milyen összefüggéseket mutat a párt „felhőrégióiban” folyó politikai harcokkal, a fegyelmi eljáráson kívüli párttisztogatói, kizárósi hullámokkal? Hogyan alkalmazták a különböző alapszervezetek, illetve maga kerületi pártbizottság az előírt, elvárt büntetéstípusokat? A büntető, megtorló szándék, a párt „megtisztítása” vagy a „nevelő” szándék volt-e erősebb? Az adatbázisban szereplő ügyek több mint a felében (54,10%) kizárásról szólt a határozat, ugyanakkor a kép időszakok szerint, de vétségtípusok szerint is differenciált.

A teljes adatbázisból vett, fentebb említett 10%-os minta alapján nyílik mód annak részletes elemzésére, hogy kik voltak a tipikus „fegyelmeztelenek”, milyen volt az összetételük foglalkozás, munkahely, a párt által nekik tulajdonított „osztályhelyzet”, származás, életkor, helybeli vagy bevándorló háttér szerint. A fegyelmi vétségeknek az iratokban előforduló 80–100 féle megnevezését Koltai Gábor 35 egységesített megnevezéssé vonta össze, ezeket pedig 10 vétségtípusba sorolva elemezte. Kiderül, hogy az első években, bár 1951–1952-től csökkenő arányban, politikai jellegű okok és a párt-

szerűtlen viselkedés álltak előtérben, míg 1952-től a vezető okok közé került a pártélet elhanyagolása, amely 1955–1956-ban már az esetek közel felét tette ki. Az adatok tehát nemcsak a párt politikájának hullámveréseiről, de a tagok párthoz való viszonyának átalakulásáról is vallanak.

Az ilyen módon felállított vétség típus-rendszerbe illeszti Koltai Gábor az vétségek részletes elemzését, amelynek során számos konkrét esetet, szövegrészletet mutat be, amelyek betekintést nyújthatnak az egyedi döntéshelyzetekbe, a párttagok fegyelmi eljárás során alkalmazott taktikáiba, illetve a korszak mindennapi problémáinak a fegyelmi ügyekben való lecsapódásába. A bemutatott esetek között olyan ismertebbek is vannak, mint a Mérei Ferenc pszichológus elleni koncepciós ügy nyomán munkatársai ellen folytatott fegyelmi eljárások vagy az 1950-es „szérumszabotázs” ügy, amelyet annak nyomán kreáltak, hogy emberi hiba miatt fertőzött védőoltás több gyermek halálát okozta. Nem kevésbé korfestő erejűek a hétköznapi emberek hétköznapi ügyei. Pártfegyelmi okként szolgálhatott anyagi vagy karrierista magatartás, helytelen megnyilatkozás, „reakciós vicc” mesélése, de rossz családi élet, zajos otthoni veszekedések, a házastárs megcsalása vagy elhagyása, de az is, ha egy kolléga feleségéhez fűződő kapcsolat „túlment az elvtársias viszonyon”. Jobboldali kötődés megállapításához elég lehetett, ha valaki nyugatra szakadt rokonnal kapcsolatot tartott, vagy a családban valaki korábban polgári párt tagja volt. (A nyilas múlt önmagában megbocsátható lehetett, ellentétben annak elhallgatásával.)

Az „Párt” által elvárt „pártszerű” viselkedés normái legplasztikusabban a normasértőnek minősített „pártszerűtlen” révén ismerhetők meg. E szerint a párttag legyen aktív, harcos, „őszinte” a párttal szemben, vesse alá magát feltétel nélkül a határozatoknak, ne vigye a „Párt” ügyeit a párton kívülre, egy pártszerv ügyeit sem az illetékes szerven kívülre, ne intrikáljon, ne legyen karrierista, munkájában és magánéleti magatartásában

is legyen példamutató. Az eredetileg lenini típusú, hivatásos forradalmárokból álló, illegálisban tevékenykedő élcsapat-jellegű forradalmi pártra kialakított normákat kívánták érvényesíteni egy hatalmat gyakorló tömegpártban. Az esetek révén nemcsak abba nyerhetünk plasztikus betekintést, hogyan hatolt be az állampárt az élet minden területére, hanem ennek az egyes emberre gyakorolt hatásába, a mindennapok konfliktusaiba is.

Módszertan

A két művet összekötő *negyedik* szempontként emelhetjük ki az előadásmódjuk és módszertani irányultságuk közötti hasonlóságot. Az erős statisztikai bázis, a kvantifikáció súlya az érvelésben (Gerhard Péter kötete 89, Koltai Gáboré 40 táblázatot tartalmaz), az adatbázis módszertani kérdéseinek, a kategorizálás problémáinak szentelt nagy figyelem a főszövegben első tekintetre rokonítja őket a társadalomtudományos történetírással. A két szerző azonban nem azért végezte el az ezzel járó nagy munkát, mert úgy gondolják, hogy kérdéseikre a számokban találják meg az igazi válaszokat. Az adatbázisokon végzett elemzés valóban egyfajta szilárd vázat ad a fejtegetéseknek, hipotézisek elvetésére vagy megerősítésére szolgál. Mindkét szerző elsősorban kérdések állítására, azok pontosabbá tételére használja a kvantifikációt, ugyanakkor az analízis nem szorítja ki vagy utalja másodlagos szerepbe a narrációt. A szerzők nagyon is megragadnak minden források adta lehetőséget egyedi szereplők és történeteik bemutatására, az egykorú megélés, miliő érzékeltetésére.

A cselekvő egyén középpontba állítása

Ötödik közös szempontként vizsgálhatjuk, hogy mennyire volt eredményes a két szerző törekvése a cselekvő egyén középpontba állítására, egyének és közösségek mozgásterének, érdekérvényesítési lehetőségeinek, hatalom és társadalom interakciójának megragadására.

Gerhard Péter olyan időszak választásait vizsgálja, amelyet általában megmerevedő, „beállt” politikai berendezkedésként, hegemón többpártrendszerrel, leválthatatlan kormánypárttal és azt vasfegyelemmel kézben tartó kormányfővel szokás jellemezni. E választások tétje bizonyosan nem a parlamenti többség, a kormányzati hatalom megszerzése volt, hiszen országosan nem is indult annyi jelölt a kormánypárttal szemben, hogy bárki másnak elvi esélye lett volna a győzelemre. A budapesti eredmények márdártávtól tekintve nem kérdőjelezzik meg a fővárosról mint a kiegyezési rendszer biztos támaszáról kialakult képet sem: a három választáson a pesti választókerületekben megejtett 18 választásból csak egyszer került ki győztesen a rendszerrel szemben álló függetlenségi jelölt (Thaly Kálmán 1878-ban a IX. választókerületben 2. fordulóban). Ugyanakkor a részletes vizsgálat nem hagy kétséget a felől, hogy valódi heves küzdelmek zajlottak. A 18 esetből (+ két pótválasztás) csak 9-ben nyert deklaráltan a kormányzó Szabadelvű Párt színeiben induló jelölt, a többi alkalommal pártönkívüli (kormánytámogató) vagy ’67-es ellenzéki jelölt volt a befutó. A látszólag mindenható kormánypárt több ízben nem is indított jelöltet, és arra is nem egy példát említhetünk, hogy kormánypárti jelöltek indultak egymás ellenében. Az adatbázison végzett elemzés azt támasztja alá, hogy a különböző jelöltek szavazó táborának szinte minden esetben volt markáns társadalmi arculata. A választások tétje tehát „egyes társadalmi csoportok parlamenti reprezentációja” volt. (322. old.)

Megkérdőjelezhető az az ábrázolás, amely a kor politizálását egyre inkább meddő, a társadalom számára kevés relevanciával bíró közjogi küzdelemként jellemzi. Az ilyen alapon álló pártrendszer mellett is eleven volt a szavazók igénye érdekeik, problémáik, hangjuk megjelenítésére a parlamentben és a politika fórumain, s nem szűntek meg keresni az erre alkalmas és hajlandó jelölteket. A helyi politikai tagoltság nem egyszerű leképezése volt az országnak, de a

honorácior pártok nagyfokú rugalmassága kellő keretet biztosított ahhoz, hogy az így megnyilvánuló sokféleség ne feszegesse a rendszer kereteit, a parlamenti pártrendszer stabil maradjon. A látszólag merev politikai rendszer figyelemre méltó belső dinamikával rendelkezett. A könyv egyik nagy eredménye annak igazolása, hogy ezt nem csak a politikusok állandó pozíció- és báziskeresése tartotta mozgásban, hanem hasonlóan fontos volt a választói csoportok igénye is őket megfelelően képviselő jelöltek iránt. Azaz nem csak a pártok társadalmi bázisát tárja fel a szerző, sőt inkább megfordul a nézőpont, és a saját érdekeik, problémáik politikai képviseletének lehetőségét kereső választók válnak főszereplővé – még ha jobbára csak szavazataikon keresztül szólaltathatók is meg.

Koltai Gábor munkája nyomán a kökevény diktatúra kulisszái mögött kaotikus működésbe nyerünk bepillantást, ahol konkrét kérdések megoldása, emberek sorsa gyakran véletlenszerű helyi körülményeken, emberi kapcsolatokon, hozzáálláson múlt. A terror- és tisztogatási hullámok is inkább erre a korszakra, a főhatalmat gyakorlók által irányíthatatlanná váló folyamatokra adott reakcióként értelmezhetőek, mint valamiféle „mesterterv” kivitelezéseként. A monográfia meggyőzően bizonyítja, hogy a pártfegyelmet illetően is alapjában véve arra tellett erejükből, hogy a fő csapásirányokat, a célpontként szolgáló kategóriákat, a hívószavakat kijelöljék, de a folyamatot kézben tartani nem voltak képesek. A végrehajtás ezek helyi értelmezésén múlt, a munkahelyek, párt-szervezetek mindennapi konfliktusainak világába ágyazódott, és nagy volt az egyéni döntések, egyéni hozzáállás mozgásterre. Ez a dimenzió, az érintettek nézőpontjának megszólaltatása, ahol a források lehetővé teszik, különösen a vétség típusokat konkrét esetek tükrében bemutató utolsó nagy fejezetben bomlik ki.

Végül *hatodik* közös vonásként kiemelésre kívánkozik, hogy mindkét mű a hazai történetírásban szokatlan mértékben teszi

átláthatóvá a kutatás menetét, módszertani megfontolásait, a következtetések levonásának módját. Ennek köszönhetően az egyetemi oktatásban és a doktorjelöltek képzésében is kiválóan használhatók. Historiográfiai fejezeteik (Gerhard Péter könyvében a pártrendszer és a választói magatartás, Koltai Gáboréban a kommunista pártállami rendszer kutatása tendenciáiról) önmagukban is

kiváló szemináriumi olvasmányként szolgálhatnak.

Nem utolsósorban mindkét kötet a legcsekélyebb aktualizálás nélkül is segíti az olvasót abban, hogy napjaink számos aktuális kérdését is újabb fénytörésben lássa.

SIPOS ANDRÁS